

LISTINA RIŽANSKEGA PLACITA - DILEME IN NASPROTJA
DOMAČEGA IN TUJEGA ZGODOVINOPISJA

Salvator ŽITKO

ravnatelj Pokrajinskega muzeja Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19, YU
direttore del Museo regionale di Capodistria

POVZETEK

Listina Rižanskega placita je eden najpomembnejših dokumentov družbenih, upravnih, gospodarskih in političnih razmer v Istri na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom. Opozarja na velike razlike med bizantinsko in frankovsko upravo, med mestnimi municipiji in fevdalnim sistemom, ki so ga Franki razširili po Istri. S področja slovenske nacionalne zgodovine pa je njen pomen predvsem ta, da nedvoumno govori o naselitvi in prisotnosti Slovanov v zaledju istrskih romanskih mest.

Ohranili so se le prepisi listine, med katerimi se strokovnjaki največkrat poslužujejo prepisa iz Trevisanskega kodeksa, ki se nahaja v Državnem arhivu v Benetkah. Med vidnejšimi objavami in komentarji gre omeniti G. R. Carlja, P. Kandlerja, R. Udino, R. Cesarija in med zadnjimi Maria E. A. Zetta. Med slovenskimi zgodovinarji je tekst prvi objavil, prevedel in komentiral F. Kos v Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku II (1906), med hrvaškimi sta v zadnjem času izpopolnjeni prepis in prevod v italijanščino pripravili A. Petranović in A. Margetič, obširen komentar je pripravil L. Margetič.

Zgodovinski okvir placita nakazuje predvsem družbeno-politični razvoj Istre od oblikovanja bizantinskega upravnega sistema v 6. stoletju do njegovega propada ob koncu 8. stoletja, ko so oblast nad istrskim polotokom prevzeli Franki. Strogi in nasilni fevdalni sistem z dajatvami in tlako, ki ga je v Istri uvajal vojvoda (Joannes dux), ne da bi pri tem upošteval specifično dežele in njene pravne običaje, je izzval nezadovoljstvo mestnega prebivalstva. Za Istrane se je pri cesarju Karlu Velikem zavzel gradeški patriarh Fotunat in mu svetoval sklicanje sodnega zbora (placita), na katerem naj bi razrešili nasprotja med mesti, škofi, vojvodo Janezom in gradeško cerkvijo. Do placita, ki so ga vodili trije cesarski odposlanci - missi dominici - je prišlo leta 804 na koprskem teritoriju (terittorio Caprese) blizu vasi Rižana (loco qui dicitur Riziano).

Razprava prinaša le prevod listine (dr. R. Bratož); sledi obširen komentar, v katerem se zrcalijo številna nasprotja, različne interpretacije in pogledi zgodovinarjev na pravni, gospodarski in politični sistem v Istri na prelomu med 8. in 9. stoletjem.

UVOD

Redke so srednjeveške listine, ki bi bile deležne tolikšne pozornosti zgodovinarjev, pravnikov in strokovnjakov humanističnih ved, kakor je listina Rižanskega zbora. Razen pozornosti je bila listina tako v preteklosti kot še dandanes predmet najrazličnejših komentarjev, interpretacij pa tudi polemik. Eden od vzrokov je prav gotovo ta, da so se ohranili le kasnejši prepisi, ki se med seboj razlikujejo, poglavitni razlog pa je verjetno v vsebini listine, saj osvetljuje gospodarske, politične, socialne,

pravne in etnične značilnosti Istre v najbolj kritičnem in prelomnem obdobju njene starejše zgodovine.

Vsekakor gre za dokument izrednega pomena med 9. in 11. stoletjem, saj opozarja na velike razlike med bizantinsko in frankovsko upravo, med mestnimi municipiji in fevdalnim sistemom, ki so ga Franki razširili po Istri. Listina Rižanskega zbora je zanimiva predvsem za pravne zgodovinarje, saj predstavlja mejnik v zgodovini istrskega prava. Brez poglobitve v različne probleme

placita bi bila analiza pravnih sistemov v srednjeveški Istri ne le pomanjkljiva, temveč na mnogih mestih tudi nejasna. Mnogi raziskovalci so listino uporabljali predvsem za ilustracijo politično-upravnih oblik bizantinskega in frankovskega sistema ter na splošno razvoja juridičnih in političnih ustanov. Med mnogimi pravnimi zgodovinarji je npr. E. Mayer listino opredelil kot najdragocenejši dokument italijanske ustavne zgodovine do 11. stoletja,¹ naš znani bizantolog J. Ferluga pa meni, da gre za dokument izjemnega zgodovinskega pomena, ki jasno podaja sliko družbenih, gospodarskih, upravnih in političnih razmer v Istri v zadnjih desetletjih bizantinske oblasti.²

Z listino so se, seveda ne po naključju, ukvarjali številni istrski zgodovinarji, že v 18. stoletju znameniti koprski enciklopedist G. R. Carli, v 19. stoletju pa P. Kandler, B. Benussi, G. de Vergottini, C. Combi in številni drugi. Velik del interpretacij in komentarjev listine sega torej že v prejšnje oziroma v začetek tega stoletja, ko je zgodovinopisje istrskih Italijanov pod vplivom iredentizma in nacionalizma obravnavalo razvojne zgodovinske procese predvsem v kontekstu lastnih družbeno-političnih pretenzij, mnogo manj pa z vidika objektivne zgodovinske metode in interpretacije virov. Tako pomembna listina, kot je notarski zapis Rižanskega zbora, ki nedvoumno govori o naselitvi in prisotnosti Slovanov v zaledju istrskih romanskih mest, seveda ni mogla mimo tendencioznih interpretacij pa tudi polemik s slovenskimi, hrvaškimi pa tudi tujimi zgodovinarji, ki so imeli drugačne poglede in razlage kot italijanski. Polemični toni so se omilili šele v novejšem času, ko je zgodovinska znanost na podlagi novih izsledkov, objektivnih analiz, predvsem pa arheoloških izkopavanj in materialnih virov osvetlila obdobje bizantinske in frankovske dominacije ter slovanske naselitve v Istri v jasnejši in popolnejši luči.

Namen pričujoče razprave je predvsem v tem, da nekoliko podrobneje osvetlimo številne dileme in nprotja, ki so se nakopičila ob ključnih vprašanjih Rižanskega placita, obenem pa primerjamo najrazličnejše interpretacije listine, ki se v domačem in tujem zgodovinopisju pojavljajo v novejšem obdobju.

Dosedanji prepisi in objave listine

Notarski zapis Rižanskega zbora danes, kot že rečeno, v originalu ne obstaja več. Po vsej verjetnosti je bil shranjen v patriarhovem arhivu v Gradežu, od tam pa prenesen v arhiv Beneške republike. Ker je pomen listine sčasoma naraščal in so jo pogosto uporabljali, so izdelali več kopij oziroma prepisov, ki pa ne nosijo več original-

nega naslova niti signature niti letnice. Kopija originala naj bi se ohranila le v Trevisanskem kodeksu, ki je pripadal dragoceni zbirki beneškega plemiča Bernarda Trevisana (Codex Trevisanus). Kodeks, ki je shranjen v Državnem arhivu v Benetkah, vsebuje 459 numeriranih listin, od teh je 280 diplom politično-upravne vsebine, ki so razvrščene po kronološkem principu od leta 630 do 1395.³

Po mnenju Maria E. A. Zetta, avtorja najnovejše študije o Rižanskem placitu, je prepis, ki je shranjen v Trevisanskem kodeksu, nedvomno najstarejši. Čeprav ga je najtežje brati, po njegovem najbolj verno odslikava originalni dokument.⁴

Iz kopije originala so napravili več prepisov: eden teh je bil, kot navaja P. Kandler, shranjen v Državnem arhivu na Dunaju, drugi pa v Biblioteki Marciana v Benetkah. Enega od prepisov je hranil tudi zgodovinar Verci, ki je napisal zgodovino Trevisanske marke.⁵

Glede dunajskega prepisa Mario E. A. Zetto kritično pripominja, da Kandlerjeva navedba v "Codice diplomatico istriano" ni resnična, saj je z Dunaja dobil negativen odgovor, ko je hotel primerjati omenjene prepise, o katerih poročajo starejši avtorji.⁶ Dejansko pa obstoji prepis v beneški Marciani, in sicer pod naslovom: "Processo verbale de IL PLACITO DI RISANO (Dal Codex Diplomaticus Venetus sacer et profanus ab Anno 686 usque 112 ex antiquo exemplari quod Bernardus Trevisanus olim possidebat, cc. 18 - 20). Gre torej za že omenjeno kopijo listine iz Trevisanskega kodeksa, shranjenega v Državnem arhivu v Benetkah, s konca 15. oziroma začetka 16. stoletja, pod oznako ff. 21 - 25.

Listino je prvi objavil opat F. Ughelli v delu "Italia Sacra, Patriarchato di Grado", Venezia 1640, kasneje pa so jo še večkrat ponatisnili. Med starejšimi je bila objava v delu G. R. Carlija "Delle antichità italiane", IV, Milano 1788/91, ki ji je avtor posvetil tudi obširen komentar. Tekst listine je objavljen tudi v njegovem delu "Delle antichità di Capodistria", Capodistria, 1861, 119-125. V 19. stoletju je listino v celoti objavil P. Kandler v "Codice diplomatico istriano", Trst 1853/64 in ji dodal obširen komentar. Starejši prepis listine je Kandler objavil v "Osservatore Triestino", 1845, n. 75/76 pod naslovom "Codice diplomatico istriano - anno 804- Parlamento istriano sulle Querimonie della Provincia (Dal Codice Trevisani posseduto dal Verci), mlajši prepis pa v delu "Notizie storiche di Pola", Parenzo 1876, pod istim naslovom, vendar s pripombo. (Dal Codice Trevisani della Marciana di Venezia e dal Codice dell'Archivio di Vienna). Tako je Kandler objavil oba prepisa iz Trevisanskega kodeksa, ki

1 E. Mayer, La costituzione municipale dalmato- istriana nel medioevo e le sue basi romane, AMSI, vol. XXII, Parenzo, 1906, str. 307

2 J. Ferluga, L'Italia bizantina dalla caduta dell'Esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX, Bizanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo, Spoleto, 1988, str. 173

3 T. Luciani, Fonti per la storia dell'Istria negli Archivi di Venezia, La Provincia, n. 12, Capodistria, 1876, str. 1857

4 Mario E. A. Zetto, Il Placito di Risano, Trieste 1989, str. 109

5 Notizie storiche di Pola, Parenzo, 1876, str. 86

6 Mario E. A. Zetto, istotam, str. 61

sta na nekaterih mestih, kot bomo videli, precej različna. Prvi prepis je namreč za 30 let starejši od drugega, ki je nekoliko dopolnjen in redigiran ter se je s tem, kot navaja L. Kirac, že precej oddaljil od originalne listine.⁷

Naslednje izdaje so bile vnesene v različna zgodovinska dela, npr. v dodatek k delu G. Negrija "Memorie storiche della città e diocesi di Parenzo", AMSI, vol. III, Parenzo 1887.

Ravno tako je celoten tekst objavljen v delu Abel-Simson "Jahrbücher der Fränkischen Reiche unter Karl dem Grossen" II, Leipzig 1883. Kot tretje naj navedemo delo R. Udine "Il Placito del Risano", Archeografo Triestino, vol. XVII, 45 (1932) z obširnimi zgodovinsko-pravnimi komentarji. Med novejšimi deli gre omeniti delo R. Cessija "Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille" I, Padova 1940, zlasti pa C. Manaresija "I placiti del REGNUM ITALIAE" I, Roma 1955. Najnovejši, dokaj zanimiv poskus obravnave Rižanskega placita z italijanskim oziroma beneško-istrskim dialektalnim prevodom latinskega teksta prinaša, kot že rečeno, Mario E. A. Zetto v delu "Il Placito di Risano" (in veneto-istriano di Capodistria ed in italiano), Trieste 1989.

Med slovenskimi zgodovinarji je tekst prvi objavil, prevedel in komentiral F. Kos v "Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku" II, Ljubljana 1906, št. 23. Omembam Slovanov v listini in starejši slovanski kolonizaciji v Istri je daljšo razpravo posvetil M. Kos,⁸ s pravne plati pa ga je na kratko komentiral S. Vilfan v "Pravni zgodovini Slovencev", Ljubljana 1961. Najnovejši slovenski prevod z najnujnejšimi terminološkimi pojasnili je prispeval R. Bratož, objavljen pa je v "Prispevkih k zgodovini Kopra", "Koper med Rimom in Benetkami", Ljubljana, 1989, str. 81. Na več mestih je zbor ob Rižani zabeležil in komentiral tudi B. Grafenauer⁹ in seveda vrsta drugih slovenskih zgodovinarjev.

Temeljiteje so se lotili pravnega in družbeno-političnega sistema v Istri pod bizantinsko oziroma frankovsko oblastjo tudi hrvaški zgodovinarji. Ob F. Kukuljeviću, N. Klaiću, L. Kircu in drugih je Rižanski placit v novjšem času izčrpnjeje obdelal L. Margetić v razpravi "Diritto croato medievale, Diritti reali" I, Atti del centro di ricerche storiche, vol. XIII, Trieste-Rovigno, 1982/83. Za njim sta nov kritičen prepis iz Trevisanskega kodeksa in prevod v italijanščino pripravili A. Petranović in A. Margetić v razpravi "Il Placito del Risano", Atti del centro di ricerche storiche, vol. XIV, Trieste-Rovigno, 1983/84.

Ob navedenih celotnih objavah se v starejši in novejši historiografiji pojavljajo seveda številne parcialne objave listine ali pa zgolj komentarji, da ne omenjamo številnih

navedb placita v najrazličnejših prispevkih, razpravah in poljudnih zapisih.

Domala vsi zgodovinarji v svojih delih poudarjajo, da je zapis Rižanskega placita eden najpomembnejših dokumentov srednjega veka ne le na območju Istre, pač pa morda kar cele Evrope. Rižanski zbor je namreč mejnik v zgodovini istrskega prava, ki se tudi sicer v mnogočem loči od prava drugih dežel. Ne preseneča torej, da je ta dragoceni dokument gospodarske in pravne zgodovine Istre še vedno predmet novih raziskav in pozornosti zgodovinske znanosti.

Zgodovinski okvir Rižanskega zbora

Istra se kot posebna upravna enota pojavlja že v času Dioklecijanovih in Konstantinovih reform, ko so oblikovali "provinciae consulares", med katerimi sta bili tudi "Venetia et Histria", odvisni od enega samega konzula.¹⁰ Po Konstantinovi smrti je sledilo razgibano obdobje državljanskih vojn, ki so divjale tudi v okolici Akvileje in povzročile vdore barbarov. Zdi se, da se je Istra izognila invazijam in pustošenjem zaradi oddaljenosti od vpadnih poti, ki so vodile v Italijo. Z Justinijanovimi osvajalnimi pohodi v Italijo v 6. stoletju pa je bilo tudi istrsko ozemlje vključeno v vojaške operacije širših razmer, po zlomu Gotov pa je prišlo v okvir bizantinskega cesarstva.

Dvajsetletne borbe med Bizancem in Goti v bistvu niso ovirale gospodarskega in družbenega razvoja Istre; njeni odnosi z Raveno so bili celo živahnejši kot prej.

Precej bolj žalostna in skrb zbujajoča je bila podoba ob langobarskem vdoru v Benečijo, saj je bilo osvojeno ozemlje odslej ločeno od ozemlja, ki se je imenovalo "decima regio Italica".¹¹

Istra je bila poslej za dobrega pol stoletja prizorišče vdorov in pustošenj Langobardov, Obrov in Slovanov. Bizanc je bil prisiljen, da ji je začel posvečati več pozornosti in jo oblikoval kot vojaško enoto ali temo. Istra je bila namreč prvotno skupaj z Benečijo v upravnem pogledu pod eksarhatom v Raveni. V okviru novega sistema so mestom (civitas) in kaštelom (castellum) načelovali tribuni, ki so bili ob drugih nižjih uradnikih iz najbolj premožnega razreda, podrejeni pa so bili centralni oblasti "magistra militum", ki je v svojih rokah združeval vojaško, administrativno in finančno oblast.¹² Vse to seveda ni pomenilo ukinitve municipalne avtonomije, ki se je v nekaterih oblikah še obdržala, obenem pa se zdi, da sta se ohranili tudi enotna oblastna struktura in teritorialna povezanost Beneške lagune z istrsko provinco. Zdi se, da

7 L. Kirac, Crtice iz istarske povjesti (Rižanska skupština), Zagreb, 1946, str. 47

8 M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU, I, Ljubljana, 1950, str. 3

9 B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana, 1965, str. 129/30

10 C. de Franceschi, Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo, AMSI, vol. XVI, NS, Venezia, 1968, str. 20

11 R. Udina, Il Placito del Risano, AT, 1932, vol. 17, str. 10

12 A. Tagliaferri, Il Friuli e l'Istria nell'altomedioevo, Udine, 1972, str. 276

so vse do formiranja avtonomnega beneškega dukata ob koncu 7. stoletja tribuni beneških lagun ostali podrejeni istrskemu "magistru militum".¹³ Če nekoliko podrobneje osvetlimo istrsko provinco v prvem bizantinskem obdobju, je treba naglasiti, da se je tradicija rimskega prava v mnogočem zrcalila tudi v novih upravnih strukturah: mesta, kamor prištevamo predvsem Trst, Pulo, Poreč in Novigrad, so upravljali tribuni, izjemoma tudi vikarji, tem pa so bili podrejeni lokoservatorji. Mestni oblastniki so bili običajno izbrani za eno leto med škofi in primati z ozemlja s pripadajočo sodno jurisdikcijo.¹⁴ Ob mestih je obstajala še veriga kaštelov, kamor prištevamo npr.: Milje (stare), Piran, Umag, Rovinj, Labin, Motovun, Buzet, Nezakcij itd. Koper nekateri zgodovinarji prištevajo med "civitas", drugi pa med "castella", odvisno pač od tega, ali ga uvrščajo že med rimske municipije ali pa zgolj med "oppida" z romanskim prebivalstvom.¹⁵ Na čelu "Insule Capritane", kot naj bi se imenoval Koper v začetku bizantinskega obdobja, je stal tribunus-comes, ki mu je v hierarhiji vojaških in upravnih funkcij pripadal častni naziv "vir clarissimus", in pa "defensor", preko katerega naj bi centralna bizantinska oblast izvajala svojo politiko in vpliv v lokalnih središčih.¹⁶

Sicer pa naj bi nekdanje "civitas" iz obdobja pozne antike postopno nadomeščal sistem bizantinskih "castrumov" (utrjenih postojank), ki jih je Bizanc v okviru obrambnega sistema v severnem Jadranu, zlasti po vdorih Langobardov, Obrov in Slovanov postavil v Istri. Večji del prebivalstva teh novih kaštelov ali castrumov (npr. Novigrad, Koper, morda tudi Piran) je bil militariziran in se je strnjeno naselil okrog kaštela z nalogo, da opravlja vojaško službo, v zameno pa dobi del mestnega zemljišča v dedno last.¹⁷

Obrambni značaj kaštelov je prišel do izraza ob slovansko-obrskih napadih na Istro, o katerih govorijo pisma papeža Gregorja I. eksarhu Kaliniku (599) in solinskega škofu Maksimu (600). Proti verigi obrambnih kaštelov in njihovih posadk je bil naperjen predvsem silovit obrsko-slovanski vdor leta 611, o katerem poroča Pavel Diakon. Zdi se, da je po teh uničujočih napadih le severni in zahodni obalni pas Istre ostal v bizantinskih rokah, ves osrednji in južni predel pa je bil prepuščen postopni slovanski kolonizaciji. Postopno slovansko naseljevanje je med drugim podpiral sam cesar Heraklejs (610 - 641)

s svojo kompromisno politiko na območju Dalmacije in Istre.¹⁸

Kot posebna oblika novega bizantinskega obrambnega sistema v Istri so se pojavili "numerusi", t.j., obmejna vojaška območja z vojaško organizacijo vsega aktivnega prebivalstva, ki je poleg vojaške službe obdelovalo tudi zemljo. Najznačilnejši je bil v Istri "numerus tergestinus", ki se je razprostiral po celotnem tržaškem Krasu. R. Udina dopušča možnost, da so bila vsa istrska okrožja oziroma tribunati organizirani kot numerusi, čeprav je, kot bomo videli kasneje, v listini Rižanskega placita omenjen le tržaški numerus.¹⁹

Če se povrnemo k mestom oziroma k strukturi mestnega prebivalstva v bizantinskem času, je treba naglasiti, da so vladajoči sloj predstavljali posestniki ali "possessores". Sodelovanje pri mestni oblasti je bilo namreč povezano z določeno lastnino oziroma cenzusom ter plačevanjem davkov. Posestniki so bili "primiores civitatis"; njim je bila dodeljena kurija in aktiven delež v mestni upravi, oblast in javne funkcije. Srednji sloj so sestavljali trgovci in obrtniki, ki pa se niso mogli povzpeti do politične oblasti. Trgovanje in obrt sta bila namreč opredeljena kot uslužnostna dejavnost ter prepuščena svobodnjakom, tujcem in celo sužnjem. Srednjemu sloju se je obrnilo na bolje šle v času vojaških pohodov in barbarskih vdorov, ko je morala civilna uprava odstopiti mesto vojaški. Organizirane so bile mestne milice "exercitus" pod posebnimi tribuni in razdeljene na manjše enote, ki so jih poleg malih posestnikov sestavljali trgovci in obrtniki.²⁰ Le-ti so skupaj z drobnimi posestniki v čedalje večji meri tvorili tudi jedro mestnega prebivalstva, zlasti v kasnejšem času, ko je prihajajoči fevdalni sistem čedalje bolj redčil vrste velikih zemljiških posestnikov, sama mesta pa so ob splošnem potopu antičnih institucij postopno izgubljala jurisdikcijo, ki so jo vse dotlej izvajala nad širšimi mestnimi okolišmi.²¹

Drugo področje, ki je Istri prizadejalo mnogo pretresov in gorja, je bil verski razkol, znan pod imenom istrska shizma.²² Netilo jo je predvsem rivalstvo med oglejskimi in gradeškimi metropolitami, ki so tekmovali za nadoblast nad istrsko cerkvijo. Istrski škofje pod gradeškimi patriarhi so bili "razkolniški", se pravi, oddeljeni in nasprotni rimskokatoliški cerkvi tja od leta 553 do 610, oglejski pa do leta 698.²³

13 R. Udina, *istotam*, str. 10

14 B. Benussi, *Nel medioevo*, Parenzo, 1897, str. 35

15 Plinijeva navedba "oppidum civium Romanorum" v *Naturalis Historia*, ali "oppidum Iustinopoli", ki ga omenja A. Dandolo v *Chronicon*.

16 L. Margetić, *La situazione nell'Istria bizantina nella seconda metà del secolo VI e l'Istria, Histrica et Adriatica*, Fiume-Trieste, 1983, str. 124

17 L. Margetić, *istotam*, str. 123

18 A. Tagliaferri, *istotam*, str. 283

19 R. Udina, *istotam*, str. 22

20 B. Benussi, *istotam*, str. 582

21 *Istotam*, str. 582

22 Rimska cerkev je ostala zvesta katoliški veroizpovedi, kakršno je razglasil koncil leta 381.

23 L. Kirac, *istotam*, str. 47

Slika št. 3: Ex voto Nicolaja Fonde, 1823, o. les, 38,5 x 27,5 cm

Ko so Langobardi leta 568 vdrl v severno Italijo in med drugim zasedli tudi Oglej, se je le oglejski patriarh Paulin zatekel v bližnji Gradež, ki je ostal pod bizantinsko oblastjo, drugi škofje pa so ostali na svojih sedežih. Langobardi so v Ogleju ponovno vzpostavili patriarhov sedež in tako sta nastala dva patriarhata: oglejski in gradeški, ki sta, kot že rečeno, nekaj stoletij tekmovala za primat, njuno tekmovalje pa je nemalo vplivalo na politične in verske razmere v Istri.²⁴

Pod oglejskim patriarhom Helijem (571 - 586) je shizma cvetela po vsej Benečiji, južni Tirolski in Istri. Razkolništvu se ni vdal puljski škof Adrijan, na patriarhovi strani pa so bili škof Sever iz Trsta, Ivan iz Poreča in Patricij iz Novigrada. Leta 586 je bil Sever postavljen za oglejskega patriarha, po sinodi v Maranu leta 589 oziroma 590 pa se je ločil od katoliške cerkve.²⁵

V času istrske shizme je nastala koprsko-novigradska škofija, ki jo je papež leta 599 začasno podredil ravenškemu škofu Marinijan, ne pa, kar bi bilo bolj logično,

tržaškemu škofu. Tržaški škofje (v virih srečamo tudi naziv "episcopus Histriae") kot nosilci istrske shizme so v tem času očitno že izgubili učinkovit nadzor nad Koprom in Novigradom, saj si je papež Gregor I. kljub cerkvenim kanonom dovolil ustanovitev koprške škofije, dokler tržaški škof ne bi privolil v združitev z rimsko cerkvijo.²⁶ Seveda je šlo v Kopru le za provizorično škofovsko institucijo brez lastnega ozemlja in s funkcijo nekakšnega "corepiscopa", zato je v politično- verskih trenjih med Rimom, Bizancem in Oglejem kmalu zamrla.²⁷

V ozadju vseh teh peripetij se jasno zrcali politika papeža Gregorja I. (591 - 604), ki si je prizadeval povečati svoj vpliv v Istri in Dalmaciji ter odločno ukrepal proti razkolniškemu škofu. Tako ravnanje je izzvalo odpor in protiukrepe bizantinskega cesarja Mavricija (582 - 602), ki se je po zmagah nad Perziji odločil, da bo strl odpor zahodne cerkve. Obenem naj bi celo okrepil položaj Bizanca v Italiji tako, da bi ponovno osvojil njene severne pokrajine, ki so po letu 568 padle pod Langobarde.²⁸

²⁴ Istotam, str. 48

²⁵ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev I, Ljubljana, 1902, str. 120

²⁶ L. Margetić, istotam, str. 123

²⁷ F. Kos, istotam, str. 270

Cesar je na vse načine podpiral ravensko cerkev, ki je bila zaradi prisotnosti eksarha mnogo bolj ponižna kot rimska, obenem pa papežu prepovedal preganjanje istrskih škofov. Avtonomistične in shizmatične tendence zagovornikov treh poglavij so bile sicer povsem nasprotne cesarjevemu načrtom, toda kot spreten politik ni želel pretiravati in je zato toleriral verski razkol v vseh zahodnih pokrajinah, kjer pač ni bilo dovolj bizantinskih vojaških sil. Zelo zapleteni in pretežno sovražni odnosi do papeškega Rima so Mavricija vodili do tega, da je po eni strani spodbujal združitev istrskih shizmatikov z ortodoksno cerkvijo, po drugi strani pa pazil, da ne bi sadov boja proti shizmi pobral papež namesto njega samega.²⁹

Zaradi shizme pa niso nastale le verske razprtije; vplivale so na centralno bizantinsko oblast, da je svojim vojakom in uradnikom priporočala, da bi stopali v duhovniški stan, obdržati pa je hotela tudi nadzor nad preskrbo prebivalstva in vojske. Obenem naj bi dotedanji sedež "magistrov militum" iz shizmatičnega Pulja prenesli v Novigrad (castellum Novas), ki je imel obširne državne posesti, finančna sredstva in vojaško podporo. V 7. stoletju se je torej na območju Novigrada oblikoval nov upravni in vojaški center bizantinske Istre.³⁰

Ko je cesar Leon III. Izaurik leta 726 prepovedal čaščenje ikon in svetih podob (ikonoklazem) in s tem začel nov verski razkol, sta se Benečija in Istra postavili na stran papeža in častilcev svetih podob proti svojemu vrhovnemu suverenu. Iz te prepovedi so nastali hudi spori, ki so vrsto let vznemirjali celotno vzhodno cesarstvo in seveda tudi Benečijo in Istro. Beneška laguna je izkoristila ikonoklazem in versko shizmo za utrditev lastne politične neodvisnosti in močnejše prisotnosti na istrskem polotoku.

Že leta 680 je prišlo do oblikovanja "ducatus Venetiarum", ki naj bi po mnenju nekaterih zgodovinarjev razen celotne Beneške lagune obsegal tudi severozahodno Istro. Jurisdikcija gradeške cerkve in politična povezanost z Beneško laguno sta namreč to ozemlje mnogo bolj povezovala z obema središčema ob severnoitalijanski obali kot pa s Porečjem, Puljem in drugimi istrskimi mesti. Predvsem Gradež je v tem času imel pomembno vlogo ne le kot cerkveni sedež, pač pa tudi kot močno oporišče v obrambnem sistemu Beneške lagune, ki je spletla številne vezi s severnoistrsko obalo.³¹

Po letu 726 je avtonomni beneški dukat s podporo in zagotovilom papeža začel izbirati doža (dux) med do-

mačimi patricijskimi rodbinami, Bizanc pa ga je le še formalno potrjeval.

V sami Istri je politično nepreudarni edikt Leona III. povzročil odkrit upor proti cesarju in njegovim uradnikom, ki so jih pregnali ter na njihova mesta izvolili domačine, naklonjene kultu svetih podob.³²

Po upor je istrska provinca dosegla tudi pravico do volitev vojaških funkcionarjev razen "magistra militum". Enoten vojaški sloj z zemljiškimi posestmi je odslej vladal v mestih, ki so volila tribune, vikarje in lokoservatorje. Najuglednejši člani so lahko od cesarja dosegli čast "ypata" oziroma konzula in se tako vključili v "ordo honorum", takoj za "magistri militum".³³

Ob vojaški aristokraciji je bila izredno močna tudi cerkev. Od oglejske shizme in metropolitских borb med langobardskim Oglejem in bizantinskim Gradežem je Istra še naprej ostala podrejena gradeškemu patriarhom, ki so bili pogosto istrskega rodu in imeli tu tudi velike posesti.³⁴

Padec ravenskega eksarhata pod Langobarde leta 751 je povzročil dokončno razkosanje bizantinskega gosposstva v Italiji na več vojvodin, ki so uživale široko avtonomijo. Verski zapleti so se v času papeža Gregorja III. še poglobili, saj je papež odločno obsodil ikonoklastično doktrino; razcep na verskem področju, ki je trajal že lep čas, se je spremenil v dokončno odklonitev dialoga med papežem in Bizancem. Glede Istre in Beneške lagune se je papež odločil, da je gradeškemu patriarhu dodelil oblast nad obema pokrajinama, oglejskemu patriarhu in njegovim naslednikom pa langobardsko posest. Tako je potrdil ločitev obeh cerkva po politični meji med Langobardi in Bizantinci. Papežu je ustrezalo, da je bil gradeški patriarh pod vzhodnim cesarstvom, saj je bil proti ikonoklastom.

V tem času je langobardski kralj Astulf (749 - 756) zasedel ravenski eksarhat in izkoristil ugoden položaj tudi za vdor v Istro (751). Večji del zgodovinarjev je mnenja, da je šlo le za vojaški sunek, ne pa še za pravo zasedbo.³⁵ Padec eksarhata je imel seveda širše posledice: Beneška laguna je vsaj pojmovno ostala bizantinsko ozemlje, vendar je pod lastnimi vojvodi nadaljevala svojo pot k avtonomiji. V cerkvenem pogledu niti Benečija niti Istra nista bili v tem času vključeni v vnovične papeške pridobitve, saj o tem ni bilo govora ne v Kiersyju leta 754, niti v Paviji leta 756, zaradi česar lahko domnevamo, da sta obe pokrajini pripadali bizantinskemu cesarstvu.³⁶ Sredi 8. stoletja je bila torej Istra še vedno

28 L. Margetić, *istotam*, str. 117

29 *Istotam*, str. 118

30 *Istotam*, str. 125

31 To tezo zagovarjajo predvsem sodobnejši zgodovinarji, kot Cessi, Mor, Petrussi itd., ki sledijo G. de Vergottiniju. Vsi povezujejo ozemeljsko enotnost gradeške cerkve in politično enotnost Beneške lagune s severozahodno Istro; glej op. 10!

32 R. Udina, *istotam*, str. 10

33 G. de Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medioevo*, Roma, 1924, str. 36

34 *Istotam*, str. 37

35 J. Ferluga, *istotam*, str. 173

tesno povezana z Benetkami, avtonomistično gibanje pa se je v njej odvijalo drugače kot v preostalih italijanskih provincah.

Če je bil Astulfov vdor v Istro le kratkotrajna epizoda, pa je nekoliko daljše obdobje langobardske oblasti v njej zaznati v času kralja Desiderija (757 - 774). Do Desiderijeve zasedbe Istre naj bi prišlo okoli leta 770, sicer pa so mnenja o tem različna: nekateri zgodovinarji langobardsko zasedbo Istre postavljajo že v leta 751 pa do 774, večji del pa se opredeljuje za obdobje med leti 770 in 774.³⁷

Kakorkoli že, Langobardi v bistvu niso bili zainteresirani za spremembo nekdanje bizantinske uprave, pač pa le za davke in gospodarsko izkoriščanje dežele. Novi gospodarji so spremenili le imena nekdanjih bizantinskih uradnikov, municipalno ozemlje pa je ostalo nespremenjeno. Pač pa so Langobardi verske razprtije skušali izkoristiti za ločitev istrske cerkve od grškega metropolita, kar jim je delno tudi uspelo. Puljski škof se je odločil za oglejskega patriarha, medtem ko so se ostale škofije medsebojno posvetile in skušale s tem oblikovati samostojno cerkveno provinco. Škofom, ki so jih pošiljali v Istro grške patriarhi, so langobardski vojvode prepovedali opravljati verske obrede in dolžnosti.³⁸ To je bil eden od razlogov, da so papež in njegovi privrženci po letu 774, ko so si Franki podvrgli langobardsko državo v severni Italiji in je v njihov okvir prišlo že tudi srednje in zgornje Posočje ter del mejne krajine Furlanije, pritiskali na Karla Velikega (768 - 814) naj osvoji tudi Istro in zatre tamkajšnje avtonomno škofovo gibanje.³⁹

Leta 774/75 je torej Karel Veliki v Pavii prejel formalni langobardski akt o podreditvi vseh mest in pokrajin vključno s takratnim furlanskim vojvodo Rotgaudom. Toda že istega leta je papež Hadrijan frankovskega vladarja obvestil o zarotniški koaliciji, ki se je proti Frankom osnovala na italijanskih tleh; v njej pa so sodelovali spoletski, beneventski in furlanski vojvoda. Karel Veliki je 776 nemudoma vdrl v Furlanijo in zatrl upor vojvode Rotgauda.⁴⁰

To dejstvo je nekatere zgodovinarje privedlo do sklepanj, da se je po letu 776 znašla znotraj frankovske jurisdikcije že tudi Istra, še bolj pa jih je k takim sklepanjem vodila epizoda s puljskim škofom Mauricijem.⁴¹

Škof Mauricij, ki je bil upravitelj patrimonialnih posesti rimske cerkve na puljskem območju, je bil med istrskimi škofi najbolj goreč pristaš Karla Velikega. Karlov vpliv je namreč tako v Istri kot na ozemlju Beneškega dukata

kljub bizantinski prisotnosti postopno naraščal. Po deželah severnega Jadrana sta se postopno oblikovali dve stranki: frankofilska in filobizantinska, ki sta si bili povsem različnih političnih nazorov in nista izbirali sredstev za doseg svojih ciljev.

Pristaši Bizantincev so v Pulju škofa Mauricija osumili, da pripravlja teren Frankom, saj je dobil, kot smo videli, upravo nad posestmi rimske cerkve po Karlovem prigovarjanju. Nasprotniki so Mauricija ujeli in oslepili, vendar mu je uspelo zbežati in se zateči pod zaščito papeža Hadrijana I. Papež, ki je medtem poslal Mauricija k furlanskemu vojvodi Markariju, je leta 778 pisal Karlu Velikemu, naj bi pregnanega škofa ponovno ustoličili na puljskem škofovskem prestolu, pri tem pa naj bi mu pomagal furlanski vojvoda.⁴² Toda Karel takrat še ni mogel izpolniti papeževe želje, pa tudi razmere za osvojitve Istre še niso bile zrele. Tisto leto se je namreč mudil v Španiji, dve leti za tem pa na Saškem. Leta 781 je bil v Rimu, kjer je prišlo do snubitve med njegovo hčerjo Rotrudo in bizantinskim carjevičem Konstantinom, sinom cesarice Irene. Odnosi med obema vele-silama so bili torej dobri in prijateljski, poleg tega pa so še vedno trajale vojne s Sasi in Bavarci. Karel bi le težko začel vojno proti Bizancu, ki se je povrh vsega pod cesarico Ireno znova vrnil k čaščenju svetih podob.⁴³ Istra je torej do nadaljnjega še ostala pod bizantinsko suverenostjo.

Spori z Bizancem so se začeli šele takrat, ko je hotel Karel Veliki zasesti Benevent. Velika in trgovsko precej razvita italijanska pokrajina je že lep čas kazala sovražen odnos do Frankov, ki pa so že vladali v sosednji spoletski vojvodini. Karlov vojaški pohod v Benevent leta 787 je imel za posledico vidno poslabšanje odnosov z Bizancem, kmalu pa tudi vojaški spopad. Karlov namestnik Winigis je s pomočjo spoletskega vojvode Hildebranda popolnoma porazil bizantinske ekspedicijske čete pod poveljstvom logoteta Iohannesa in Desiderijevega sina Adelhisa, ki je v Bizancu vrsto let koval načrte, da bi se izkrcal v Italiji in poskusil ponovno osvojiti očetovo kraljestvo.⁴⁴

Težki bizantinski poraz je vsaj za nekaj časa potrdil frankovsko vojaško premoč. Karel Veliki jo je nekoliko pozneje izkoristil za osvojitve Istre, ki ga je že dolgo mikala. Toda Franki tedaj niso zasedli celotne Istre; ohranili so namreč "status quo ante", torej poseben status severnega dela, ki je bil pod beneškim dukatom in grdeškim metropolitom. Zunaj frankovske jurisdikcije naj

36 Istotam, str. 173

37 Benussi se nagiba k daljšemu obdobju, Vergottini, Hegel, Cessi in mnogi drugi pa h krajšemu, ki se je vsekakor zaključilo z letom 774.

38 B. Benussi, istotam, str. 95

39 R. Cessi, L'occupazione langobardica e franca dell'Istria nei secoli VIII e IX, Atti dell'Istituto Veneto di Sc. L. e Arti, Venezia, 1941, str. 289

40 A. Tagliaferi, istotam, str. 291

41 R. Cessi, Venezia ducale, vol. I

42 F. Kos, istotam, str. 292

43 J. D. de Bayac, Karel Veliki, Ljubljana, 1980, str. 156

44 Istotam, str. 156

bi torej ostala istrska središča zahodno od Rižane pa vse do Umaga, se pravi, pretežni del severne Istre.⁴⁵ Franki so tak status za nekaj časa obdržali, čeprav je bil v nasprotju z njihovimi načeli o upravni enotnosti obmejnih pokrajin.

S frankovsko osvojitvijo leta 788 so v Istri nastopile mnoge spremembe, morda najgloblje v njeni starejši zgodovini. Do prihoda Frankov so istrska mesta skupaj s podeželjem živela po tradiciji družbeno-ekonomskega in upravnega sistema, ki je predstavljal kontinuiteto zahodnorimskega cesarstva. S frankovsko zasedbo se je začel antični način življenja in institucij naglo krhati, čeprav so novi osvajalci predvsem v mestih naleteli na zapleten sestav družbenih in pravnih tradicij, ki so bile še vedno toliko močne in utrjene, da so morali z njimi računati.⁴⁶

Stalna obrska nevarnost je Franke silila, da so najprej oblikovali enotno furlansko-istrsko marko, ki ji je od 791 do 799 načeloval vojvoda Henrik, čeprav se zdi verjetneje, da je Istri sprva še vladal posebni frankovski vojvoda.⁴⁷ Večji del zgodovinarjev je namreč mnenja, da je pod Karlom Velikim Istra tvorila samostojno vojvodino, ki mu je bila neposredno podrejena. Vladal ji je vojvoda Janez (Ioannes dux), frankovski grof, ki ga Karel Veliki omenja v pismu svoji ženi Fastradi leta 791, ko naj bi se "dux Istriae" izkazal v bojih proti Obrom.

Franki so z nastopom vojvode Janeza v Istri začeli nasilno odstranjevati staro upravo, pravice in lokalne običaje. Njena posebna fizionomija, zlasti če jo primerjamo s sosednjo Furlanijo, se je vojvodi zdela popoln anahronizem, ki ga je bilo potrebno prej ali slej likvidirati. Razen priložnostnih nasilstev, ki bi se jih dalo navsezdanje tudi prenašati, si je vojvoda Janez dovolil rigorozno in dosledno uvajanje frankovskega fevdalnega sistema, ne da bi pri tem upošteval specifično dežele in njene pravne običaje.⁴⁸ Odpravljeni so bili tribuni, ki jih je vojvoda nadomestil s centarhi, najvišje časti pa je razdelil tudi med svoje sorodnike, tako da je upravna reforma bila videti kot popolna samovolja in družinska tiranija nad domačim prebivalstvom. Vojvoda je ravno tako odpravil posebno pravico vojaške milice in naložil vojaško službo vsemu prebivalstvu; razveljavil je razne privilegije, oprostivte itd. Uvedel je osebne dajatve, soodgovornost do kolekt, proizvodov, služnosti in končno osebno tlako. Vse to je izvajal "cum forcia", kar je bilo v nasprotju s starimi običaji in je seveda globoko prizadelo in razburjalo prebivalstvo.⁴⁹

Osebni tlaki so Franki dodajali tudi javno tlako, tako je vojvoda podložnike silil, da so ga s svojimi vozovi in konji spremljali na daljša potovanja, potem pa si je prilastil vse njihovo imetje in jim ukazal, da se peš vrnejo na svoje domove. Vojvoda ravno tako ni spoštoval posesti in pravice cerkve. Prisvajal si je njeno zemljo ter jo dajal v obdelavo slovanskim naseljencem, domače prebivalstvo pa silil, da je novim naseljencem za dobo treh let prepustilo tisti del pridelka, ki je pripadal cerkvi in njeni desetini. Nič bolje od vojvode in njegovega sorodstva se do Istranov niso obnašali škofje in drugi cerkveni dostojanstveniki. Po navodilih Karla Velikega bi morali s svojo avtoriteto skupaj z grofi krotiti upornost in neposlušnost vazalov, ki pa so jih novi oblastniki ščitili. Tako so cerkveni dostojanstveniki dovoljevali nasilja nad domačim prebivalstvom tudi iz maščevanja za vse tegobe in žalitve, ki so jih morali prenašati pod bizantinsko oblastjo.⁵⁰

Škofje niso imeli poguma, da bi se uprli nasiljem in tlaki, ki jih je vojvoda izvajal na njihov račun, pač pa so njegovo početje v glavnem dovoljevali in mirno prenašali. Na vso moč so izkoriščali gozdove in pašnike, od trgatve so zahtevali tretjino in nič več četrtnine. Tudi prejšnjo navado, ki jo je s posebnim patentom potrdil cesar Anastazij, da so tisti, ki so imeli cerkveno zemljo v najemu za tri leta, na njej praviloma tudi ostali, niso več spoštovali.⁵¹

Vse te in številne druge samovoljnosti so bile povsem v nasprotju s cesarjevimi priporočili v Kapitularijih, da mora duhovščina sodelovati pri urejanju države skladno s krščansko doktrino.

Pomoči in podpore so si Istrani obetali od samega cesarja, saj je bila doba Karla Velikega v srednjem veku ena tistih redkih dob, ko je monarh pokazal vsaj malo čuta za pravičnost in ni dovolil, da bi v osvojenih deželah povsem izginili nekdanji običaji in pravni sistem. Še več podpore pa so si obetali od gradeškega patriarha Fortunata, ki je bil v letih 778-802 tržaški škof, nato pa je sledil stricu Janezu na gradeškem prestolu. Spretni in častihlepni patriarh si je na vse načine prizadeval, da bi njegov cerkveni sedež in z njim celotna Beneška laguna, ki je bila formalno pod bizantinsko suverenostjo, prišla pod žezlo Karla Velikega. Upal je, da mu bi Karel za nasprotno uslugo zagotovil metropolitno oblast v gradeški škofiji in s tem premoč nad oglejsko cerkvijo, kjer si je patriarh Paulin enako prizadeval, da bi istrske škofije prišle pod njegovo jurisdikcijo.⁵²

45 C. de Franceschi, *Istotam*, str. 17; avtor je dokaj kritičen do razlag in trditev G. R. Carlja, P. Kandlerja, B. Benussija, R. Udine in drugih starejših zgodovinarjev.

46 S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1961, str. 112

47 Daljšo razpravo je temu vprašanju posvetil F. Seneca, *Ancora una nota al Placito di Risano dell'804, Ce Fastu?*, 1948/49, n. 5/6, str. 18

48 *Istotam*, str. 21

49 B. Benussi, *Istotam*, str. 130

50 *Istotam*, str. 132

51 *Istotam*, str. 134

52 O Fortunatovem političnem taktiziranju obširneje razpravlja A. Tassini, *Fortunato di Grado e il placito del Risano, Pagine Istriane*, n. 4, Trieste

Nihanje samih Benečanov med filobizantinsko in frankofilsko smerjo je tudi Franke sprva sililo k previdnosti in popuščanju, saj so bili prepričani, da bodo Benetke skupaj s severno Istro padle v njihove roke le s političnim manevrom in brez uporabe vojaške sile. K temu prepričanju jih je vodila Fortunatova politična usmerjenost, najbolj pa dejstvo, da je stopil na čelo frankofilske stranke v Benetkah. Pod njegovim vodstvom se je kmalu pričela kovati zarota proti bizantinski stranki, vendar je bila predčasno odkrita.⁵³

Zarotniki so morali bežati v Furlanijo pod okrilje mejnega grofa Kadolaja. Niti Fortunat ni mogel več dolgo vzdržati v Gradežu, zato se je l. 803 zatekel v Francijo na dvor Karla Velikega. Cesarju je dal razumeti, da je bil nemajhen vzrok frankovskega poloma v Benetkah tudi trdi fevdalni sistem, ki so ga izvajali v Istri. Prebivalstvo lagun se je namreč zbal, da bo Karel tudi pri njih zavladal s trdo roko in brezkompromisno uvedel sistem, ki je izzval veliko ogorčenje in negodovanje istrskega prebivalstva. Gradeškemu patriarhu je bilo torej veliko do tega, da bi se splošno stanje v Istri popravilo in izboljšalo. S tem bi si znova pridobil naklonjenost Benečanov, svoji metropolitni cerkvi pa bi pridobil ugled in hvaležnost Istranov. In ne nazadnje, z vsem tem bi zlahka odstranil težnje oglejskega patriarha glede nadvlade nad istrskimi škofijami.⁵⁴

Karel je sprejel Fortunata junija 803 v Königshofnu in mu najprej podelil listino imunitete (...*"quatenus sub immunitatis, tam ipse quam sacerdotes, et reliqui, nec non servi, coloni, qui in terris suis commanent in Istria, Romandiola seu in Longobardia"*).⁵⁵ Predmet njenega razgovora je bila poleg Beneške lagune tudi Istra: patriarh se je zavzel za pravice Istranov tako v imenu humanosti kakor samega frankovskega prava. Po Fortunatovem mnenju bi bilo za cesarjev ugled in popularnost nujno, da bi ublažili fevdalni sistem, vojvodo Janeza, ki je ta sistem preveč strogo in samovoljno izvajal, pa odstranili z njegovega položaja. S tem bi nekoliko pomirili in zadovoljili sovražno razporejena istrska mesta. Da bi bil učinek kar največji, naj bi sklicali sodni zbor (placit) predstavnikov mest in kaštelov ter prisluhnili njihovim pritožbam.⁵⁶

Fortunat je na Karlovem dvoru ostal do pomladi 804, ko se je vrnil v Istro. Istočasno je cesar Karel s soglasjem sina Pipina, italjskega kralja, ki mu je bila Istra neposredno podrejena, na Fortunatov nasvet poslal v Istro tri svoje odposlance (missi dominici), da bi predsedovali velikemu zboru ob Rižani pri Kopru (in territorio Caprense,

loco qui dicitur Riziano). Koprsko ozemlje je bilo prikladno iz več razlogov: bilo je najbližje Čedadu kotčasni rezidenci cesarskih odposlancev, obenem pa je bilo takrat še izven jurisdikcije frankovskega vojvode. Kot nekakšno nevtralno ozemlje je še najbolj ustrezalo trenutnim frankovskim potrebam pa tudi namenom in ciljem takega zborovanja. Na njem zaradi teh razlogov nista bila prisotna ne Umag ne Piran, Koper pa naj bi poslal le opazovalce in skušal iz sklepov zbora izveči tudi kakšno korist zase.⁵⁷

Ob navedenih razlogih je imel Karel še posebne in tehtne razloge za doslednost in popuščanje v Istri, povezani pa so bili z nejasnim in zapletenim politično-vojaškim položajem v severnem Jadranu. Karlova oblast kljub sklenjenemu miru s cesarico Ireno, s katerim so Franki obdržali Istro in Benevent ter s tem še okrepili svoj položaj v Italiji, ni bila povsem trdna. Karlovo ustoličenje za cesarja leta 800 v Rimu je odnose med Franki in Bizantinci še poslabšalo, vendar so se pogajanja z Bizantinci nadaljevala do strmoglavljenja cesarice Irene leta 802. Novi cesar Nikefor Karlovega mirovnega sporazuma ni sprejel in začele so se sovražnosti. Vojna med cesarstvoma je bila precej dolga in nepovezana, saj ne Karel ne Nikefor nista mogla niti hotela uporabiti vseh svojih vojaških sil. Spopadi so bili omejeni na nekaj strateško pomembnih točk na italijanski in dalmatinski obali. Bizantinci so imeli premoč na morju, Franki pa na kopnem. Karel se je odločil, da bo Bizantince izrinil iz Beneške lagune, ki je tvorila enklavo v frankovski posesti na italijanskem severu, obenem pa je predstavljala središče živahne trgovine z Bizantinci. Izguba Beneške lagune bi zanje predstavljala hud udarec. V tem času se je h Karlu, kot smo že omenili, zatekel gradeški patriarh Fortunat kot vodja frankofilske stranke v Benetkah, kmalu pa sta mu v Diettenhofen sledila še beneška doža Obelerij in Beato. Od njiju je Karel zahteval tudi formalno priznanje svoje nadoblasti na območju Beneškega dukata in dokončno zavrnitev bizantinske suverenosti, ki pa si ji niti v Dalmaciji niti v Benetkah niso upali upreti.⁵⁸

Cesar Nikefor je kljub temu doumel, da je njegov prestiž v obeh provincah upadel, zato je v Jadransko morje poslal močno ladjeve, ki je najprej pokorilo Dalmacijo, v severnem Jadranu pa porazilo Pipina Italijanskega, Karlovega sina. Obelerij in Beato sta naglo zamenjala tabor in se znova postavila pod bizantinsko varstvo. Karel Veliki je moral pristati na pogajanja in premirje, ki

1950 in S. Dellagiocoma, Fortunato da Trieste, Patriarcha di Grado (803 - 825), Frammento della Storia dei Carolingi in Italia, AT, NS, vol. III, Trieste, 1872-75

53 B. Benussi, istotam, str. 134

54 P. Kandler, CDI, a. 803

55 A. Tassini, istotam, str. 24

56 C. de Franceschi, istotam, str. 36

57 Istotam, str. 36

58 A. Zorzi, La Repubblica del Leone, Milano, 1979, str. 29

se je zavleklo do leta 809, šele čez dve leti pa je bil sklenjen "pax Nicephori" oziroma Aachenski mir.

Rižanski zbor je bil torej v kontekstu vseh teh politično-vojaških dogodkov sklican ne le zaradi zahteve istrskih mest in posestnikov, da jim povrnejo stare pravice in privilegije, temveč tudi zaradi potrebe, da bi pomirili nezadovoljstvo istrskega prebivalstva v času odločilnih

bojev za Dalmacijo in Beneško laguno. Od političnega položaja in stabilnosti v Istri, ki je pomenila ključni položaj v severnem Jadranu, je bil namreč v širšem smislu odvisen tudi izid borbe med tedanjima velesilama.

(se nadaljuje)

RIASSUNTO

Il documento del Placito del Risano è una delle fonti più importanti per lo studio delle condizioni sociali, amministrative, economiche e politiche dell'Istria nel periodo di transizione tra il sistema bizantino e quello franco. Vi risaltano le grandi differenze esistenti tra l'amministrazione bizantina e quella franca, tra i municipi urbani ed il sistema feudale introdotto dai Franchi in tutta l'Istria. Per quanto riguarda la storia nazionale l'importanza di questo documento sta soprattutto nel fatto che si accenna esplicitamente all'insediamento e alla presenza degli Slavi nel retroterra delle città latine dell'Istria.

Del documento si sono conservate soltanto le trascrizioni: tra le copie più usate dagli studiosi quella del Codice Trevisano che si conserva nell'Archivio di Stato di Venezia. Tra i commenti e le edizioni più note vanno segnalate quelle di G.R.Carli, P.Kandler, R.Udina, R.Cessi e ultimamente quella di Mario E.A.Zetto. Tra gli storici sloveni il primo a pubblicare, tradurre e commentare il Placito è stato F.Kos nell'opera "Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II" (Materiali per la storia degli Sloveni nel medioevo, II) (1906), tra i croati negli ultimi anni una trascrizione riveduta e corretta con la traduzione in lingua italiana è stata curata da A.Petranović e A.Margetić mentre un commento molto approfondito è stato proposto da L.Margetić.

La collocazione storica del Placito precisa in primo luogo lo sviluppo sociale e politico dell'Istria dall'introduzione del sistema amministrativo bizantino nel VI secolo sino al suo crollo sul finire dell'VIII secolo, quando il dominio sulla penisola istriana venne assunto dai Franchi.